

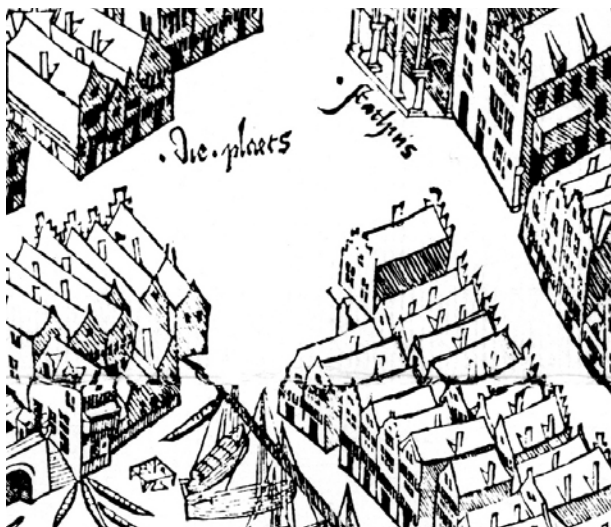
FUNCTIE EN INDELING VAN HET AMSTERDAMSE WOONHUIS AAN DE HAND VAN EEN AANTAL ZESTIENDE-EEUWSE BOEDELINVENTARISSEN

GABRI VAN TUSSENBROEK

Toen Arent Hendricksz Loeff of Zuvelcooper in 1562 zijn huis genaamd Weesp aan de stad verkocht ten behoeve van de nieuw te bouwen waag op de Dam, werd in de verkoopakte vastgelegd welke nagelvaste elementen hij mocht meenemen. Dit waren 'de kasse met een bedstede opte voirkamer, de bancken op de achterkamer, de bancken op de neercamer, de kasse in de neercamer, een kussencasgen over de spijskamer, het yser daer de neefvenaer aen hangt, mette yseren ringen daer men 't speck aen hangt, mitsgaders 't bordt voer der deure uuythangende'.¹

Omdat we weten dat Arents huis aan de Nieuwendijk stond en hij ook nog een achterbuurman aan de Damrakzijde had, moeten we de voorkamer, achterkamer, neerkamer en de spijskamer binnen één bouwvolume zoeken (afb. 2). We kunnen uit deze korte boedelbeschrijving opmaken dat Arent sliep in de voorkamer, de achterkamer waarschijnlijk als woonkamer gebruikte, in de benedenkamer eveneens banken stonden en dat er een spijskamer was, waarmee mogelijk

▲ 1. De kop van het Damrak, gezien vanaf de Nieuwebrug (Stadsarchief Amsterdam)

2. De Dam met het huis van Arent Hendricksz Loeff op de hout-snedekaart van Cornelis Anthonisz uit 1544 (Monumenten en Archeologie Amsterdam)

een combinatie van een keuken en een voorraadkamer is bedoeld. Uit deze opsomming wordt duidelijk dat we rond het midden van de zestiende eeuw bij huizen met meerdere vertrekken rekening moeten houden met een gevarieerd gebruik en functies van ruimtes.² Hoe mooi deze gegevens ook zijn, enige beperkingen hebben ze wel. Want hoe weten we dat er niet nog meer ruimtes in het huis zijn geweest, die voor de verkoopakte niet belangrijk waren? Bij notariële boedelbeschrijvingen waarin niet alleen nagelvaste onderdelen worden genoemd, moeten we er bovendien rekening mee houden dat genoemde spullen die iets zeggen over de functie van een ruimte, misschien niet op hun gebruikelijke plaats stonden, maar ten behoeve van de inventarisatie of vanuit andere motieven zijn verplaatst.

Toch kunnen we, op grond van een aantal van dit soort boedelinventarissen, een indruk krijgen van verschillende manieren waarop huizen in de stad werden bewoond.³ Met name de boedelbeschrijvingen die in 1567 en 1568 in opdracht van het stadsbestuur werden opgemaakt van bezittingen van Amsterdammers die vanwege het geloof de stad waren ontvlucht, zijn een bijzonder rijke bron. Door het combineren van deze boedelinventarissen met gegevens over het beroep en de maatschappelijke positie van de bewoners en met gegevens over de materiële verschijningsvorm van het huis ontstaat inzicht in de interne ruimtelijke structuur van een aantal woonhuizen en hun gebruik. Hiermee wordt het mogelijk een kader te formuleren om materiële overblijfselen van huizen beter in hun context te kunnen interpreteren en begrijpen dan het geval is bij bouwhistorisch of typologisch onderzoek alleen.

HISTORIOGRAFIE, DOELSTELLING EN BRONNEN-MATERIAAL

Sinds de vroege jaren zestig van de twintigste eeuw wordt het Nederlandse huizenonderzoek, behalve door een grote aandacht voor materialen, constructies en datering, beheerst door een typologische benadering, waarbij de typologie van een huis gelijk wordt gesteld aan de plattegrond, in combinatie met de verschijningsvorm van het bouwvolume.⁴ Hiermee sluit het nauw aan bij de Duitse onderzoekstraditie. Huizenonderzoek is daar weliswaar ontstaan vanuit de volkskunde, maar het concentreerde zich al snel op constructies en formele aspecten van huizen.⁵ Hierbij werd tot in de late jaren zeventig in het kader van 'Kulturraumforschung' vooral gekeken naar regionale verschillen in de verschijningsvorm van huizen, waarna het zwaartepunt verschoof naar een meer objectgerichte benadering. Het huis werd in vele deelfacetten onderzocht en ontleed, waarbij dendrochronologische dateringen tot nieuw begrip over het historische huizenbestand leidden en veel oude hypothesen in de prullenbak belandden. Ook interieuronderzoek maakt deel uit van deze ontwikkeling. Tot een systematische benadering van de samenhang tussen functie, gebruik en verschijningsvorm van het historische huis kwam het niet.⁶

Forse kritiek hierop kwam in 2014 in de dissertatie van Petra Maclot, die erop wees dat deze benadering heeft geleid tot onhoudbare generalisaties en voorbijgaat aan het functionele gebruik van de huizen en de sociale rangordening ervan.⁷ Zij richtte zich in haar onderzoek naar de huizen van Antwerpen niet primair op vorm, materiaal of constructie, maar op het programmatische gebruik van ruimte en ruimtelijke distributie, in combinatie met morfologische of omgevingskarakteristieken. Aan de basis van dit onderzoek lag een indeling van huizen in verschillende categorieën die waren gedefinieerd vanuit het gebruik. De verschillen tussen de categorieën en het gebruik laten een sociale differentiatie zien die de levenspatronen van bewoners karakteriseren en idealiter de bedoelingen van opdrachtgevers en eigenaren bij de bouw van huizen blootleggen.⁸

In de Angelsaksische wereld heeft de theorievorming rond bouwtypologie in de 'vernacular' bouwkunst een rijke traditie. Hierbij zijn het gebruik en de natuurlijke omstandigheden waarin het gebouw tot stand komt uitgangspunt voor het begrip van de materiële verschijningsvorm. Het huis wordt primair beschouwd vanuit zijn gebruiksfunctie en de natuurlijke en sociale omgeving waarin het is ontstaan.⁹ Een ruimteopdeling van het huis wordt hier niet alleen als een formeel kenmerk van de interne structuur beschouwd, maar ook als een teken dat sociale activiteiten werden gescheiden. Het bouwen van huizen gaat in deze visie dan ook niet alleen over het bieden van beschutting en over materiaal en techniek, maar ook over de organisa-

tie van relaties tussen mensen en groepen. Hierop sluit een meer antropologische benadering van het wonen aan, die zich richt op onder andere het gebruik van ruimtes, symboliek, de rol van de man en de vrouw en het gegeven dat er een onderscheid bestond tussen een meer openbaar en een meer intiem, privédeel van het huis.¹⁰

In het onderstaande artikel wordt onderzocht hoe zestiende-eeuwse Amsterdamse huizen door hun bewoners van verschillende sociale klassen en beroepsgroepen waren ingedeeld en werden gebruikt. Het doel hiervan is inzichtelijk te maken welke ruimtelijke oplossingen er bestonden om wooneisen vorm te geven, waarbij grootte van het huis vanzelfsprekend een rol speelt. Hierbij wordt in eerste instantie gekeken naar de mogelijkheid om verschillende functies in de huizen onder te brengen en zal de vraag worden gesteld hoe multi- of monofunctioneel ruimtes door verschillende sociale groepen werden gebruikt. Het zoeken naar een functietypologie resulteert niet automatisch in een morfologische bouwtypologie.¹¹ Een dergelijke structuur kan weliswaar niet geheel los worden gezien van gebruik, sociale status en constructieve oplossingen, maar die zijn als geheel niet bepalend voor de uiteindelijke bouwkundige verschijningsvorm van het huis.¹² Om een voorbeeld te geven: een diep

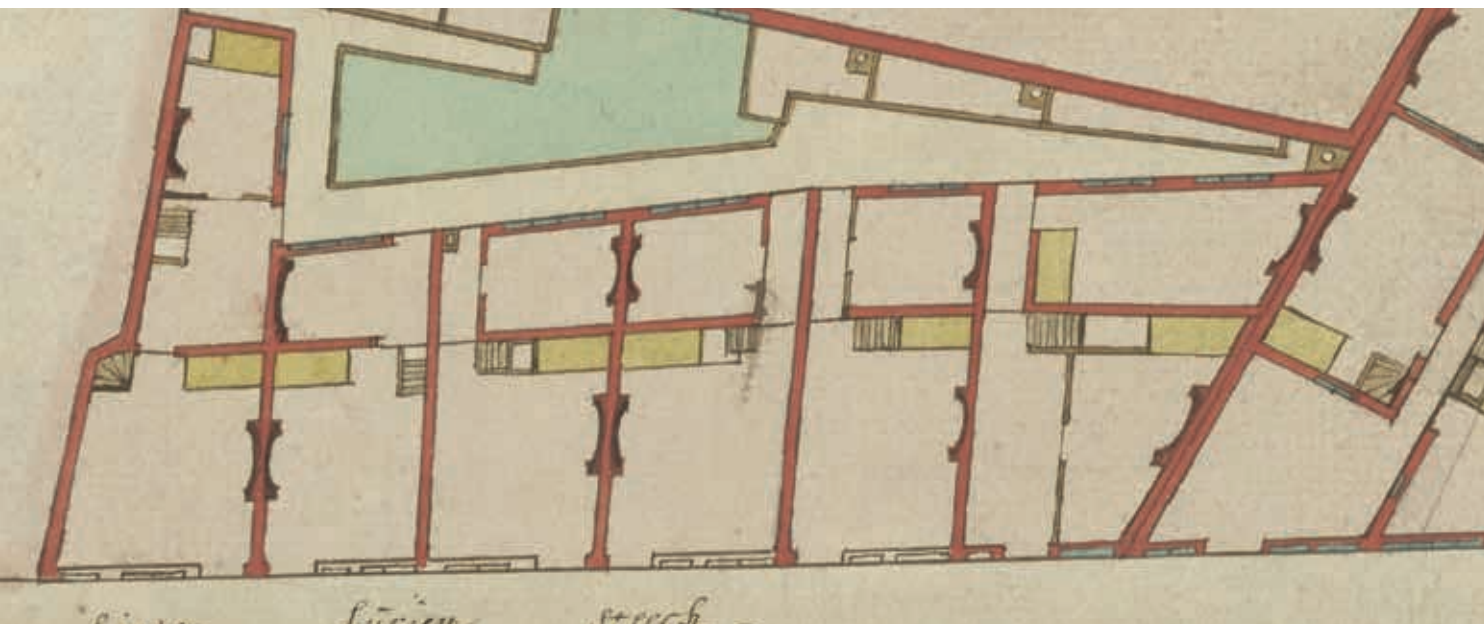
huis met aangebouwd deel of uitstek kan worden aangemerkt als een huistype, maar het kan zijn uitgevoerd in hout of in steen, klein zijn of groot en aan een eenvoudige ambachtsman of aan een kapitaalkrachtige handelaar of regent toebehoren. Het kan uiterst eenvoudig zijn vormgegeven, of rijk gedecoreerd (afb. 3).¹³

Voor het onderstaande artikel is een aantal tot dusverre nooit onderzochte zestiende-eeuwse boedelinventarissen gebruikt, met daarin een groot aantal ruimteaanduidingen.¹⁴ Dankzij belastingkohieren en andere bronnen was het in een aantal gevallen mogelijk te achterhalen bij welke huizen deze inventarissen hoorden en wat de huurwaarde van het huis bedroeg. Dit was van belang om te kunnen controleren of de ruimtelijke verschijningsvorm van het huis daadwerkelijk aan een sociale categorie of beroepsgroep kon worden gekoppeld en om te onderzoeken in hoeverre de waarde van het huis representatief was voor de beroepsgroep.¹⁵ Waar mogelijk is deze informatie gecombineerd met andere gegevens die over het huis beschikbaar waren.

De Amsterdamse woningmarkt vertoonde vanaf de late vijftiende eeuw een sterke groei. In 1494 werd een aantal van 1.919 huizen of haardsteden genoteerd,¹⁶ in 1514 waren dit 2.907 woonhuizen, terwijl in 1543 een huizentelling werd gehouden waarbij 2.935 huizen zijn

3. Dirck Jacobsz, vermeend portret van Egbert Gerbrandtsz en zijn vrouw, 1541 (Amsterdam Museum)

4. Balthasar Florisz van Berckenrode, detail van de plattegrond van het Burgerweeshuis uit 1631, met kamerwoningen (Stadsarchief Amsterdam)

geregistreerd.¹⁷ Dit aantal wijkt enigszins af van het aantal huizen dat op de houtsnede van Cornelis Antonisz uit 1544 te vinden is.¹⁸ In 1557 zouden er volgens het belastingkohier uit dat jaar 4.943 huizen in de stad hebben gestaan, in 1562 waren dit er al 5.728.¹⁹ Naar schatting zijn slechts zo'n twee à drie procent van deze huizen in meer of mindere mate bewaard gebleven en zijn er bouwhistorische gegevens over beschikbaar.²⁰ Dit geringe aantal illustreert de noodzaak van interdisciplinair onderzoek, om tot een zo volledig mogelijk beeld te komen en het functionele programma dat een eigenaar of gebruiker in zijn huis onderbracht in kaart te brengen. Alleen op die manier kan beter begrip ontstaan van de huizen uit die tijd die nu nog in de stad aanwezig zijn.

EEN ONDERVERDELING IN CATEGORIEËN?

Het huis dat men bewoont, komt over het algemeen overeen met de maatschappelijke status die men zich toemeet en met financiële draagkracht.²¹ Ook iemand die meerdere huizen bezat, zal naar zijn eigen draagkracht hebben gewoond, wat eveneens van toepassing was op zijn huurders. Onderzoek naar de prijzen van huizen en naar huren kan zodoende inzicht verschaffen in de sociale stratificatie of sociale topografie van een stad, waarvoor belastingkohieren de beste indicatie lijken te leveren.²² De hoogte waarvoor een eigenaar of huurder van een huis werd aangeslagen, geeft een indicatie van zijn rijkdom en sociale status.²³ In 1557 varieerde de huurwaarde van de Amsterdamse huizen van 3 tot 325 pond, een enorm verschil.²⁴ Onderverdeeld in categorieën,²⁵ blijkt dat 62% van de huizen in de goedkoopste categorie tot en met twintig pond huurwaarde per jaar viel en slechts één procent een waarde had die boven de 160 pond huurwaarde lag.²⁶

Deze afvlakking naar boven hoeft niet te verbazen, maar bij de door andere onderzoekers gehanteerde indeling in categorieën of klassen zijn met betrekking tot de verschijningsvorm en het gebruik van huizen wel enkele kanttekeningen te plaatsen. We onderscheiden grofweg een brede onderklasse bestaande uit armere handwerkers en loonarbeiders, een middenklasse van detailhandelaren, kleine producenten en gespecialiseerde loonarbeiders en een bovenklasse van kooplieden, zeepzieders, brouwers en dergelijke.²⁷ Het is echter de vraag of op basis hiervan ook drie categorieën huizen kunnen worden gedistilleerd die te koppelen zijn aan huurwaardes die al door eerdere onderzoekers zijn gehanteerd en die variëren van 0 tot 20, 21 tot 60 pond en een afzwakkende schaal daarboven.²⁸

Hoewel verschillende onderzoekers erop wijzen dat men in Amsterdam tamelijk gemengd woonde, waren er vanzelfsprekend betere en slechtere buurten. De Warmoesstraat en het Damrak waren de duurste straten. Voor de waterzijde van de Warmoesstraat gold bovendien dat de taxatiewaarden aanzienlijk hoger uitvielen dan die van de huizen aan de landzijde, en wel in een verhouding 133 pond gemiddeld aan de waterzijde, tot 74 pond gemiddeld aan de landzijde, waarbij de positie van het bouwblok aan het water en de haven eveneens een rol speelde in de taxatiewaarde.²⁹ Aan de achterburgwallen en bij de stadsmuur trof men in de regel de schamele lieden aan.³⁰

Voor de buurt rond de Oude Kerk is eerder onderzocht hoe de verdeling van beroepsgroepen was. In de lage inkomensgroep tot twintig pond hadden zich in 1557 rond de Oude Kerk onder anderen een beeldsnijder, een bierdrager, een brouwersknecht, een dienstmaagd en een drager gevestigd.³¹ De middeninko-

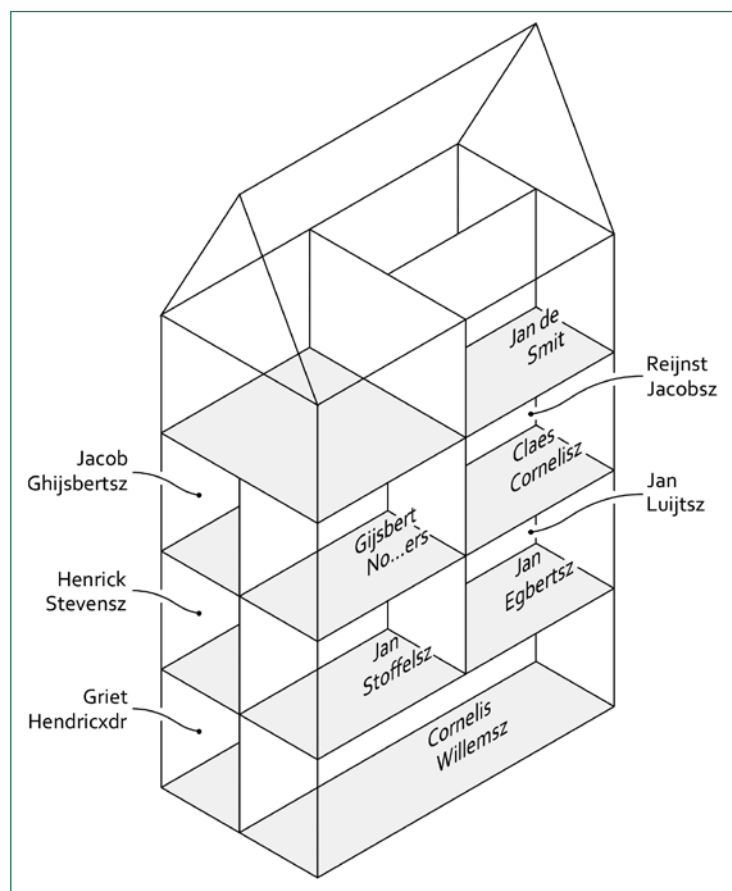
mensgroep met een huurwaarde tussen 21 en 60 pond was in deze buurt groter, wat echter niet hoeft te betekenen dat deze nominaal over de hele stad verspreid eveneens groter was.³² Hun aanwezigheid kan er op wijzen dat huizen voor deze inkomensgroep in grotere aantallen aanwezig waren in deze buurt dan huizen voor de laagste klasse, die zich het wonen in de buurt van de Oude Kerk minder konden veroorloven. Een soortgelijk mechanisme is ook omgekeerd te verwachten, bij de hoge inkomensgroep met een huurwaarde boven de zestig pond.³³ Het beroep dat iemand uitoefende kon bepalend zijn voor het huis dat hij nodig had, maar omgekeerd waren zeker niet alle huizen voor hem weggelegd of gepast.

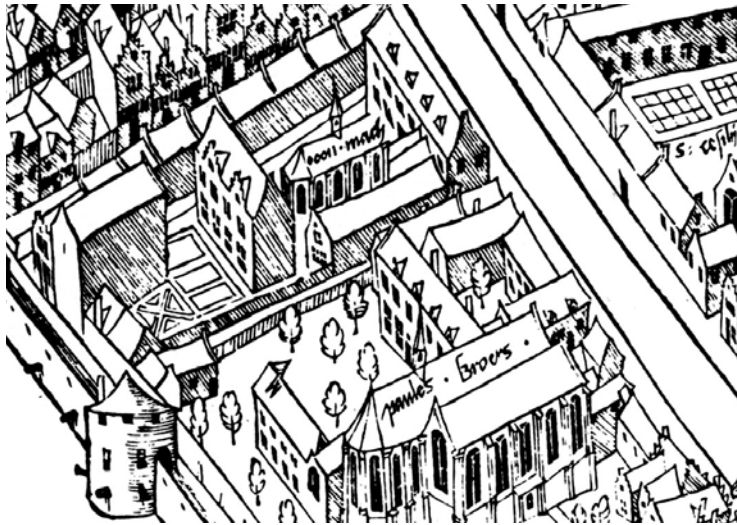
Het is nu de vraag in hoeverre er aan bovenstaande indeling van huurders, gebruikers en eigenaren ook een indeling te maken is van de huizen die ze bewonen. Hiervoor hebben we zowel gegevens nodig over huurwaardes als over sociale positie van de bewoners én over de huizen zelf. Beginnen we met de goedkoopste woningen, de ‘cameren’.³⁴ Deze eenkamerwoningen werden bewoond door de allerarmsten, waren doorgaans niet groter dan twintig vierkante meter en ongedeeld. Gebouwd werden ze echter niet door hun bewoners. In het kohier van 1562 vinden we bij de laagste aanslagen vrijwel steeds huurders terug, die een kamer huurden van eigenaren die er niet zelden meerdere huizen op nahielden. Dit konden investeerders, kloosters of weldoeners zijn.³⁵ Sociale verschillen tussen bewoners waren er derhalve ook. Zo kon het voorkomen dat huiszittende armen, die werden ondersteund door liefdadigheid, ook in kamerwoningen waren ondergebracht, maar dat zij in betere omstandigheden verkeerden dan dagloners die een gezin moesten onderhouden.

Uit de vermeldingen uit het kohier van 1562 dat er vaak een kamer in een groter huis werd gehuurd, is op te maken dat een kamerwoning bovendien lang niet altijd gelijkstaat met eenlaagse bebouwing, waardoor een dergelijk onderkomen niet aan een typologische verschijningsvorm te koppelen is. Als ‘cameren’ kunnen we de kleine panden aanduiden die achter het hoekhuis Kalverstraat 78 lagen (afb. 4). Deze hadden de diepte van de breedte van het hoofdhuis. Ze werden in 1562 vermeld en hadden gemene muren – ongetwijfeld om de bouwkosten te reduceren. Al in 1467 worden in de steeg – die toen smaller was dan tegenwoordig – ‘cameren’ genoemd, die vaak werden verhuurd aan alleenstaanden, zowel aan vrouwen als aan mannen zonder beroep.³⁶ Hoewel de plattegronden van de huisjes pas in 1631 werden getekend, geven ze wel een indruk van de indeling: er was een voorkamer met een stookplaats en bedstee. Men kwam hier meteen binnen. Daar achter lag, onder een lager dak, nog een klein vertrek dat eveneens over een stookplaats beschikte. Deze ruimte was minder diep en breed, omdat er een gang naar het achtererf was afgescheiden.³⁷

Zoals gezegd, konden kamerwoningen ook in grotere huizen worden aangetroffen, die per verdieping of per kamer werden verhuurd, zoals in het steegje genaamd ‘spaingiaerts poirtgen’, dat via de Dirk van Hasseltssteeg te bereiken was. Daar stond een ‘woeninge’ die ‘in huijere wordt bewoondt, te weetene tbovenhuijs bij Jan van Campen bierdrager (...) ende tbenedenhuijs bij Willebroordt Vrancken droochscheerder’.³⁸ Het zevende huis ten noorden van de Oude Hoogstraat aan de Oudezijds Achterburgwal, eigendom van Elbert Reijersz, had in 1562 maar liefst twaalf huurders; twee in de kelder, vier op de verdieping daarboven, nog eens vier op de tweede verdieping en twee daarboven, wat betekent dat er al snel zo’n vijftig mensen in dit huis woonden (afb. 5).³⁹ Een derde voorbeeld vinden we in de Paulusbroedersteeg, de huidige Prinsenhofsteeg. Daar lag in 1568 een ‘huijs en erve’ met vier woningen, die Henrick Luijt hadden toebehoord (afb. 6). Het erf grensde aan de oostzijde aan de kapel van het Paulusbroedersklooster. Een ‘nederhuijsken’ werd voor zeven gulden verhuurd, de ‘camer ofte woeninge’ daarboven deed vijf gulden aan huur per jaar, een andere benedenwoning deed acht gulden, terwijl van de kamerwoning daarboven geen bedrag is genoteerd.⁴⁰ In de kamers woonden onder anderen een linnenwever en een korendrager, waarschijnlijk met hun gezinnen. Dat een dergelijke onderverdeling van

5. Schematische weergave van de bewoning van Oudezijds Achterburgwal 139 in 1562 (tekening auteur/D. Derksen)

6. Kamerwoningen in huizen aan de Paulusbroedersteeg op de houtsnedekaart van Cornelis Anthonisz uit 1544 (Monumenten en Archeologie Amsterdam)

bouwvolumes in verschillende verhuurbare eenheden in deze tijd schering en inslag was in Amsterdam, toont het kohier van de tiende penning uit 1562. Hierin komen na de aanduiding 'huurt van' veelvuldig de specificaties 'boven' en 'beneden' voor. In functioneel opzicht kunnen we hier van 'cameren' spreken, in ruimtelijk opzicht is er echter sprake van huizen. Op basis van huurwaardes en bewoning kunnen dus geen conclusies met betrekking tot de verschijningsvorm van gebouwen worden getrokken.

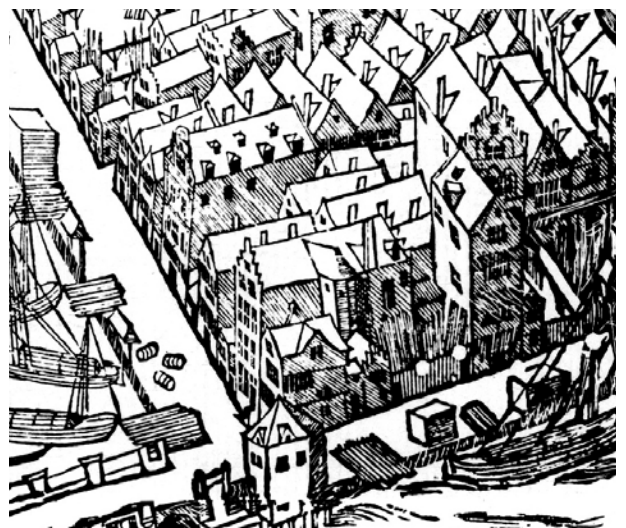
Een soortgelijk probleem geldt vanzelfsprekend ook voor de tweede en derde categorie. Bij de tweekamerwoning kunnen we denken aan het huis van een ambachtsman, die achter een voorhuis met een commerciële functie over een woonruimte en eventueel wat geringe opslagmogelijkheid in een kelder, souterrain of zolder beschikte.⁴¹ De grens met het wat grotere koopmanshuis is echter moeilijk te trekken, en hiermee komen we aan het methodische probleem van het benoemen van huiscategorieën, die niet alleen aan inkomen/huurprijs en plaats, maar ook aan functie zijn gebonden. Houdt een koopman er een voorraad op na in zijn huis? Zo ja, hoe groot is die voorraad dan? Gebruikt hij zijn huis alleen voor administratie en werkt hij met stalen van producten of goederen? Van een groter huis kan worden verondersteld dat het meer ruimtes en mogelijk ook meer functies herbergt, hoewel het ook monofunctioneel kan zijn opgedeeld in verhuurbare eenheden. Heldere criteria om een onderscheid in categorieën te maken, zijn nauwelijks te geven zonder de werkelijkheid geweld aan te doen. Om een werkelijk begrip te krijgen van het huis is het daarom zinvoller om eerst naar concrete ruimteaanduidingen in een aantal Amsterdamse inboedels en andere bronnen te kijken en te zien welke conclusies daaruit te trekken zijn. Daarna zal worden onderzocht welke functies er in die ruimtes kunnen zijn ondergebracht.

RUIMTEAANDUIDINGEN IN DE BRONNEN

Het eenvoudigste huis – de kamerwoning – beschikt vanzelfsprekend niet over een opdeling. De categorie die hierop volgt, het huis van de eenvoudige ambachtsman of winkelier, kent iets meer differentiatie. Een mooi voorbeeld biedt het huis van smid Jan van Coelen aan de Zeedijk,⁴² waarover op 12 september 1567 een inboedelbeschrijving werd opgesteld. Ten 'huijse' van Van Coelen werden een bed,⁴³ een peluw met twee lakens, een Spaanse deken met vier oorkussens en teken aangetroffen, samen met een matstoel, twee beugelstoelen, een voetenbankje, een metalen spiegel en een vogelkooitje met een vogel erin. Als onderverdeling wordt dan alleen nog het 'voirhuijs' genoemd, waar onder andere drie blaasbalgen en twee aambeelden stonden.⁴⁴ Met andere woorden: Jan van Coelen had zijn smederij in het voorhuis en woonde in het achterhuis. Misschien had hij nog een kelder of een zoldertje, maar dat wordt niet genoemd. Ondanks het feit dat dit een erg eenvoudige woning lijkt, werd het huis een jaar later voor 51 gulden verhuurd, waarmee het zeker niet tot de goedkoopste huizen van de stad behoorde.⁴⁵

Een slag groter was de winkel van Jan Lancen, verkoper van broeken, hemden en stoffen op het Damrak bij de Nieuwe Brug. Dit pand, Damrak 3, behoorde tot de smallere huizen in dit deel van het Damrak, maar op basis van de inventaris is op te maken dat de winkelier over meer ruimtes beschikte dan de smid (afb. 7).⁴⁶ De omschrijvingen van de ruimtes in zijn huis luiden: 'Inde coocken', 'Inde winkel', 'Boven opte voircamer' en 'Opte achtercamer'. De functie van de winkel en van de keuken spreken voor zich. Boven op de voorkamer stond een 'comptoir', een schrijfbureau, een houten stoel, een 'glaescasse', een vierkant tresootje en een 'harnascasse', wat er op kan wijzen dat deze ruimte als woonkamer en kantoor werd gebruikt. In de achterkamer op de verdieping stond een bed met toebehoren, een kinderbed en een slaapbank met een bed erin, die

7. Damrak 3 op de houtsnedekaart van Cornelis Anthonisz uit 1544 (Monumenten en Archeologie Amsterdam)

8. Uitsnede uit het gezicht in vogelvlucht op Amsterdam van Anthonis van den Wijngaerde, met nieuwe huizen naast Nieuwe Brug, 1556-1561 (Stadsarchief Amsterdam)

er samen met de 'bedtpan' op wijzen dat dit de slaapkamer was.⁴⁷ We zien dus bij een winkelier die doorgaans tot de middeninkomensgroep met een huurwaarde van 21 tot 60 pond wordt gerekend – een duidelijke scheiding van functies van ruimtes die in zijn huis aanwezig waren. Vanwege de ligging was dit huis echter veel duurder dan men op grond van de genoemde ruimtes en het beroep van de bewoner zou veronderstellen. In 1569 was de huurprijs maar liefst 186 gulden, wat direct te koppelen is aan de ligging.⁴⁸ Interessant in dit verband is een meting die de rooimeesters in juli 1549 uitvoerden van de huizen die in de Nieuwebrugsteeg aan de IJ-zijde stonden.⁴⁹ Van drie huizen wordt vermeld wie er waren gevestigd, waarbij een kannengieter, een zeilmaker, en een koekenbakker worden genoemd. Deze activiteiten lijken direct verband te houden met het feit dat de huizen aan de haven lagen, waar schepen moesten worden bevoorrad en

tuigage werd vernieuwd. Dat geldt ook voor de 'traner' (maker of verkoper van walvistraan ten behoeve van lampolie, kaarsen, smeermiddel en zeepbereiding) en de bakker die in het verlengde van deze huizen bij de Sint Olofspoort woonden, en helemaal voor de aldaar gevestigde kompasmaker (afb. 8).⁵⁰ Een vergelijkbare scheiding van ruimtes zoals we dat bij Jan Lancen aantreffen, zien we ook in het huis van vlaskoper Dirck Oloffsz aan de Nieuwendijk, dat in 1569 een huurwaarde had van honderd gulden en dat bestond uit een voorhuis, een kelder met opkamer en twee kamers boven. De opkamer werd als woonkamer gebruikt, de kamer op de verdieping aan de voorzijde werd gebruikt om te slapen.⁵¹

Nog groter en daarmee ook meer gedifferentieerd, was de 'Engelenborch' van waard of houtkoopman Cornelis Louffsz, op Warmoesstraat 143, met in 1569 een huurprijs van 150 gulden.⁵² In de boedelinventaris

9. De even zijde van de Warmoesstraat, huidige nummers 30 tot en met 62, op de houtsnedekaart van Cornelis Anthonisz uit 1544 (Monumenten en Archeologie Amsterdam)

van dit pand worden veel meer ruimtes genoemd. De eerste ruimte, waarin een comptoir, een slaapbank en een buffet staan en schilderijen hangen, wordt niet specifiek benoemd, maar daarna volgen de 'neercamer', de 'boven camer', de 'voircamer', 'kelder', 'stooff', 'gange' en een ruimte die wordt aangeduid als gelegen zijnde 'boven de sael'. Er moet dus nog een zaal zijn geweest. De aangetroffen goederen in de kamers waren niet zo uitgesproken dat er ook conclusies over de verdeling van functies kunnen worden getrokken.⁵³ Nog meer ruimteaanduidingen vinden we in de inboedel van Warmoesstraat 46. Dit pand beschikte in ieder geval over een 'voorhuijs', twee zolders, een voorzolder, een 'middelcamer', 'ganghe', 'achterkoocken', 'boven opte achtercamer', 'opte achterboven camer', 'opte achterste boven camer' en 'opte middelcamer'. Het is duidelijk dat we hier eveneens met een groot huis te maken hebben, dat over een driedeling beschikte en een gang, waaraan ook nog een achterhuis verbonden is geweest.⁵⁴ Het bestaan van dit achterhuis blijkt niet eenduidig uit de boedelbeschrijving, maar wel uit de kaart van Cornelis Anthonisz (afb. 9). Over het gebruik zeggen deze ruimteaanduidingen echter nog weinig.

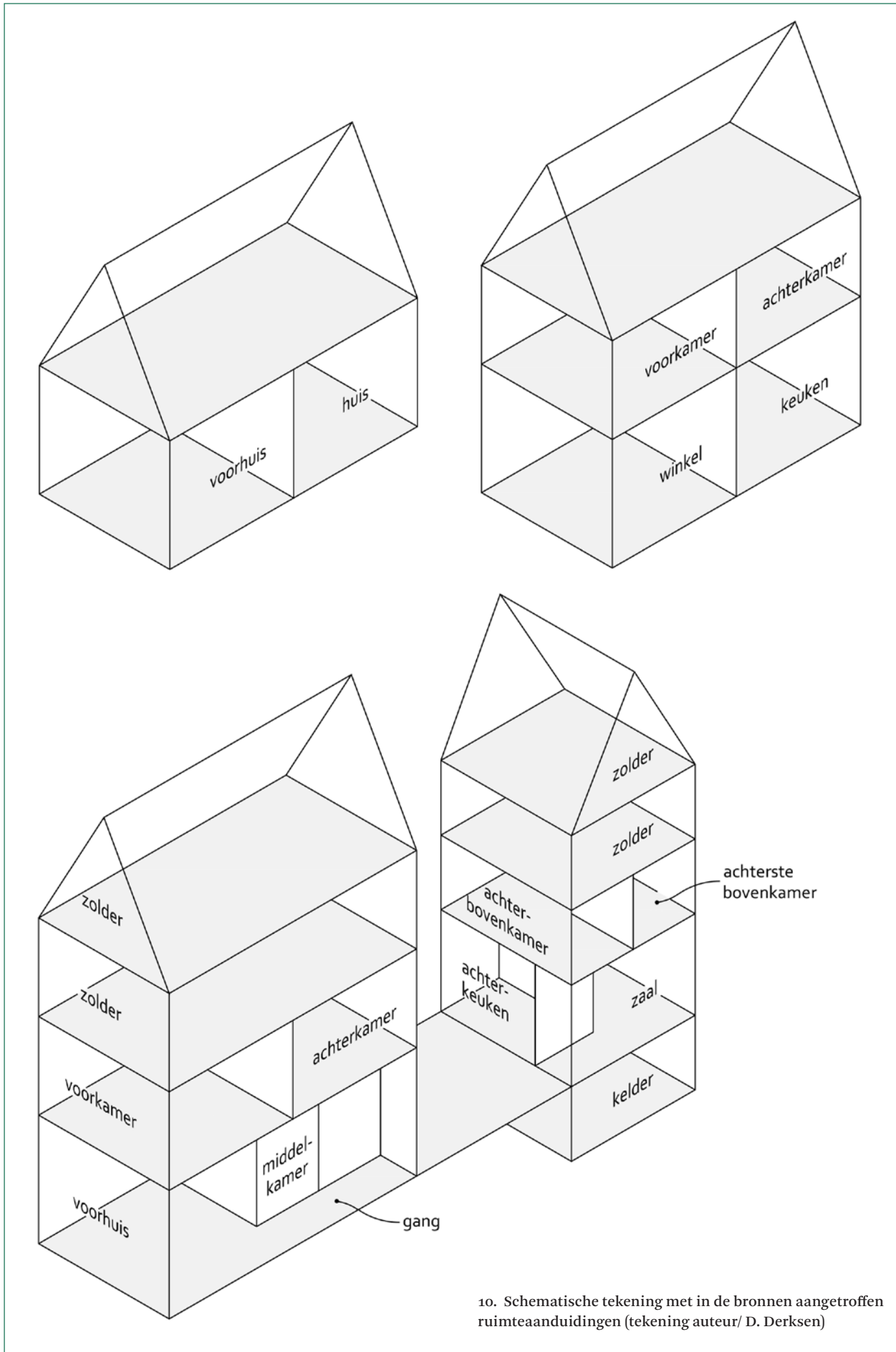
Bovenstaande boedelinventarissen, die in 1567 en 1569 door het stadsbestuur werden opgesteld van huizen die toebehoorden aan protestanten die de stad waren ontvlucht, maken het mogelijk om inzicht te krijgen in de wijze waarop een aantal veelvoorkomende ruimtes werden aangeduid (afb. 10).⁵⁵ Vermeldingen van ruimtes die verspreid over andere bronnen werden aangetroffen, ondersteunen dit beeld. Uit deze inventarisatie blijkt dat er een groot aantal aanduidingen voor kamers en ruimtes in het Amsterdamse stadshuis bestond. Men betreedt het huis in het ongedeelde 'voorhuis', dat soms over een schoorsteen beschikt,

hoewel dat niet altijd helder blijkt.⁵⁶ Achter het voorhuis bevindt zich bij een klein huis de achterkamer,⁵⁷ maar ook de aanduiding 'kamer'⁵⁸ komt voor. Bij een groter huis met een driedelige plattegrond vinden we achter het voorhuis de verwarmbare middelkamer of binnenhaard,⁵⁹ hoewel ook de term 'middelhuijs'⁶⁰ en in een enkel geval 'voorkamer' wordt gebruikt.⁶¹ Soms wordt de middelste ruimte als 'middelkeuken' of 'middelste koecken' aangeduid.⁶²

Met name bij grotere huizen met een driedeling en achterhuis lijkt een gang voor te komen.⁶³ Deze gang kan dienen om zonder de binnenhaard te betreden de achterste ruimte te bereiken, maar ook om naar de binnenplaats⁶⁴ en het eventuele 'achterhuijs'⁶⁵ te gaan. Trappen worden niet genoemd, maar waren vanzelfsprekend aanwezig om naar de verdieping te gaan, die meestal met 'boven' wordt aangeduid. De indeling op de verdieping is dikwijls een herhaling van de plattegrond beneden, al kan niet worden vastgesteld of de ruimtes in grootte met elkaar correspondeerden. Soms is alleen sprake van 'boven',⁶⁶ of van 'boven op de kamer',⁶⁷ maar vaker worden 'boven op de voorkamer',⁶⁸ en 'boven op de achterkamer' gebruikt.⁶⁹ In een enkel geval wordt gesproken van de 'achterbovenkamer' in combinatie met een 'achterste bovenkamer',⁷⁰ wat in ieder geval op een driedeling wijst, of op een 'cleijn camerken boven', wat op een deling in de breedte kan wijzen.⁷¹ Nog hoger vinden we de zolders, waarbij soms als specificatie wordt aangegeven dat het om een voor- of achterzolder gaat.⁷²

Helemaal beneden ligt de kelder,⁷³ die soms een weerslag heeft op de indeling van de begane grond, omdat er een kelderkamer boven zit.⁷⁴ De kamer die hier met een niveauverschil achter of voor lag, lijkt als 'neercamer' of 'benedenkamer' te worden aangeduid.⁷⁵ We moeten er rekening mee houden dat de kelder in dat geval deels boven het maaiveld uitsteekt, wat in Amsterdam in verband met de waterspiegel voor de hand ligt.

De aanwezigheid van een achterhuis is niet altijd duidelijk. In het geval van Warmoesstraat 54 werd gesproken van een 'spijker', waarmee de opslagfunctie van dit aparte bouwdeel werd aangegeven. Soms wordt ook gezegd dat er een 'dwarshuis'⁷⁶ of 'nieuw dwarshuis' aanwezig is,⁷⁷ maar meestal moet de aanwezigheid van een achterhuis worden opgemaakt uit de ruimteaanduidingen. We kunnen dan denken aan beschrijvingen als 'zoemer koecken',⁷⁸ 'een after coecken',⁷⁹ of 'achter int somerhuijs'.⁸⁰ De keuken kan echter ook een ruimte in het achterhuis zijn, soms valt het uit de boedelbeschrijving niet duidelijk op te maken.⁸¹ In één geval beschikte een huis over een 'koocken' en werd er ook nog over het 'andere koockentgen' gesproken.⁸²

10. Schematische tekening met in de bronnen aangetroffen ruimteaanwijzingen (tekening auteur/ D. Derksen)

HET GEBRUIK VAN DE HUIZEN

Het aantal functies dat men aan een ruimte in huis kan geven loopt uiteen. Het huis biedt ruimte om te wonen, te koken, te eten en te slapen. Het is echter ook een plaats om te ontvangen, en vaak ook om een ambacht uit te oefenen, te verkopen (winkel) en om andere werkzaamheden uit te voeren (kantoor). Soms zullen ruimtes een dubbele functie hebben gehad, die niet altijd strikt van elkaar te scheiden zijn, waarbij ook rekening moet worden gehouden met gebruik door (inwonend) personeel. Het huis, en dan met name de kelders en de zolders, kan ook worden gebruikt voor opslag. Daarnaast kan het huis in uitzonderlijke gevallen plaats bieden aan een verzameling (bibliotheek) (afb. 11), gebruikt worden voor contemplatie (huiskapel) en natuurlijk zijn er nog ruimtes denkbaar voor persoonlijke hygiëne (privaat en stoof). Verkeersruimtes (gang en trap) verbinden de verschillende ruimtes en onderdelen van het huis met elkaar. Pas als ruimtes een heel uitgesproken functie hadden, zijn ze als zodanig genoemd in boedelbeschrijvingen.

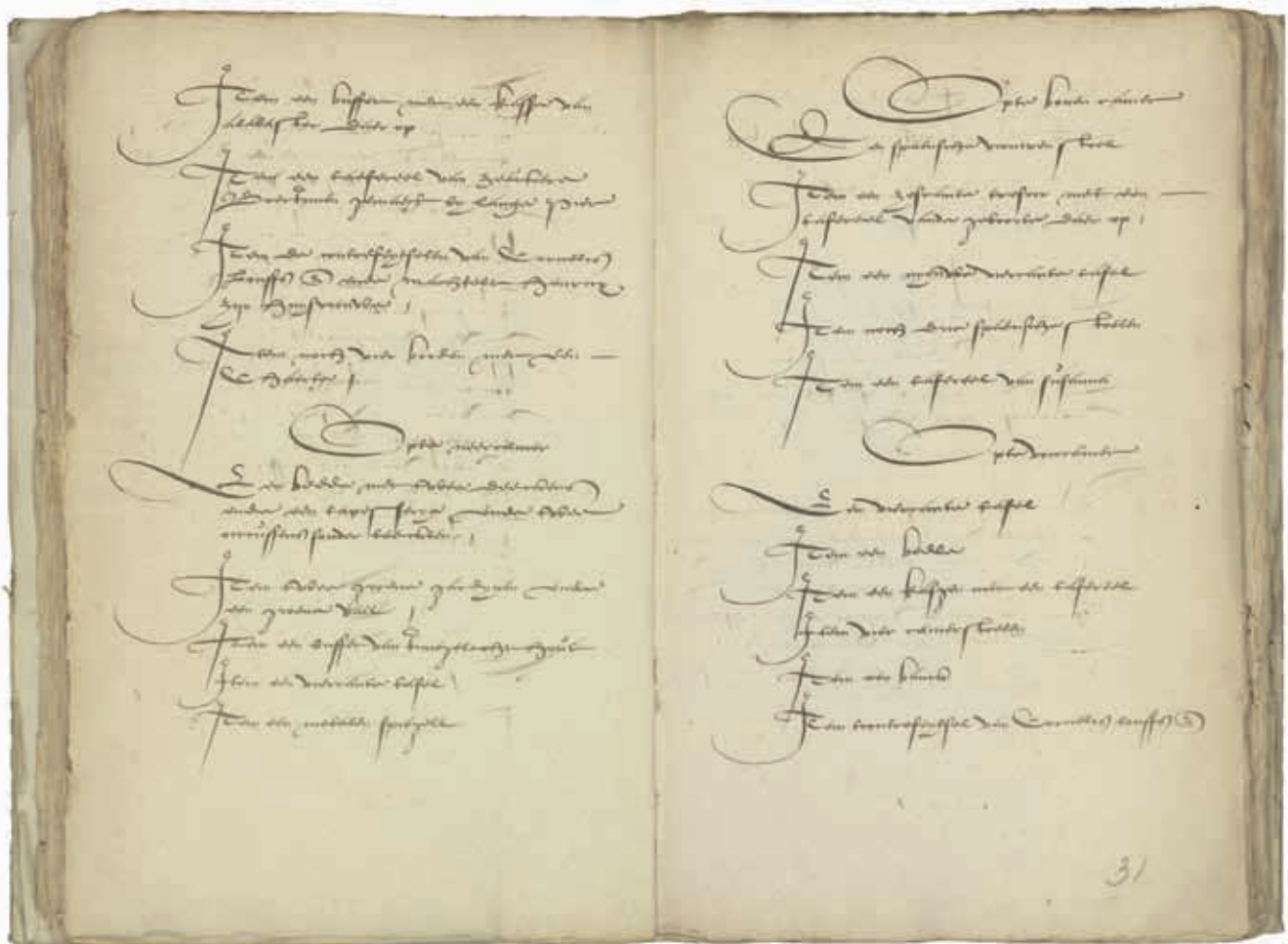
Dit geldt bijvoorbeeld voor het 'schrijffcomptoir' van Egbert Pieters aan de Oudezijds Achterburgwal,⁸³ of voor de 'stoof' (een badvertrek) in Warmoesstraat 143 (afb. 12).⁸⁴

In principe kan elk huis van min of meer vergelijkbare grootte op vergelijkbare wijze zijn gebruikt (afb. 13). Hierbij moeten we wel rekening houden met verschillen in persoonlijke voorkeur, in gezinssamenstelling en prioriteiten, maar er is geen reden om aan te nemen dat de ene winkelier of timmerman fundamenteel anders heeft gewoond dan zijn directe buurman die in dezelfde inkomensgroep zat en een soortgelijk huis bezat.

De eerste differentiatie in gebruik treedt op zodra er meerdere ruimtes in het huis aanwezig zijn. Voor de groep die over enkele kamers beschikt, zien we een onderscheid in werken, koken, wonen en slapen. Hier kan eventueel wat opslag op de zolder of in de kelder bij komen. Veel groter nog is de diversiteit in de huizen met meer ruimtes. Hier zullen, behalve additionele, voorwaardenscheppende en faciliterende ruimtes zo-

11. Jan Walther van Assen,
Schrijver in zijn studeervertrek,
gewassen tekening, 1517/ca.
1540 (Stadsarchief
Amsterdam)

12. Deel van de boedelinventaris van Warmoesstraat 143, bewoond door Cornelis Louffsz in 1567 (Stadsarchief Amsterdam)

als gangen, trappenhuisen en kelders ook nog multifunctionele ruimtes zijn voorgekomen, want de mogelijkheid om functies te scheiden was breed aanwezig. Is het huis fors, zoals in het al aangehaalde geval van Warmoesstraat 46, dan kan hier van kelder tot kap het hele programma van mogelijkheden die de zestiende-eeuwse wooncultuur met zich meebracht in principe zijn gerealiseerd: de voorwerpen die in de inboedel worden genoemd geven een indicatie over het gebruik van dit huis, dat in 1569 een huurwaarde had van maar liefst 180 gulden.⁸⁵ In het voorhuis stonden een tonnenstoel, vier witte beugelstoelen, een tresoor, een comptoir met een riem papier en een nieuw schrijfboek en er hingen schilderijen, onder andere een 'mappa mundi', nog een andere grote kaart en het portret van eigenaar Barnardijn Gaerlofsz en zijn vrouw. Ook was er een opgemaakte slaapbank in het voorhuis te vinden. De ruimte zal zijn gebruikt om gasten en klanten te ontvangen, om te schrijven en om de gast te laten zien bij wie hij in huis was, voor representatie dus. De slaapbank zal voor gasten of personeel bedoeld zijn geweest.

De verwarmbare middelkamer hier achter bevatte een uitschuifbare tafel met een kleed erop, een kaart aan de muur, wat toebehoren voor de haard, een voetenbankje en een zevental stoelen. De kamer is te be-

schouwen als het verlengstuk van het voorhuis, waar men zich kon terugtrekken indien het te kil werd. De gang, die mogelijk naast de middelkamer (of binnenhaard) begon, liep vermoedelijk door naar de binnenplaats, de kamer die achter de middelkamer lag wordt in de inventaris niet genoemd. Opvallend is dat in het huis alleen nog een voorzolder wordt genoemd, waar ongeveer twaalf last rogge lag opgeslagen. De rest was mogelijk loze ruimte, maar er zullen ook ruimtes in het voorste bouwvolume onbenoemd zijn gebleven.

Het huiselijk leven schijnt zich voornamelijk te hebben afgespeeld in het losstaande achterhuis, dat grensde aan het water van het Damrak. In het achterhuis vinden we – gezien vanaf de straat – een keuken, waar een slaapbank (voor de meid?), een beugelstoel en wat keukengerei werd aangetroffen. De verwarmbare kamer daar achter lijkt de dagelijkse kamer van de bewoners te zijn geweest. Hier vinden we een comptoir, een buffet, een voetenbank met kleed, enkele bedden en een leunstoel. Op de 'achterboven camer' stonden twee 'koetsen': ledikanten. Samen met enkele stoelen wijzen vooral deze bedden erop dat we waarschijnlijk met de slaapkamer van de heer en vrouw des huizes te maken hebben. De 'achterste boven camer' was eveneens als slaapvertrek in gebruik.

Hoewel het huis aan de achterzijde aan het water lag,

Sch hoe deetlich heb ich hier armoede ghelaeyen
 Ende pouer loot my van achteren te met dooſt
 Vrienden ende maghen gaen van my djaeyen
 Dus heb icht met mijn quare rogeynt verdooſt
 Die hont ende die cattie piſpen actooſt
 Die hat ſt int ſcap; ende die hont licht die pot hier
 Ende armoede cooet wat met ſinnen verlooſt
 Met ſtro, onwe ſtaelen en clompen onderhouwen wy fier
 Want turf ende hout is ons te dier
 Ja met ſlinchende ſpieren ende een gaetſighen haren quaeſt
 Daer moet Sorgelooſe als nu mye worden verſaet

Ech neemt in danch als nu ten tyen
 Twert hier gheſteſt duer der minnen ſonck
 Om dat een reghelic leven ſal myen
 Eick neemt in danch als nu ten tyen
 Wy ſpreken niet op een eetlich verbliven
 Met v; ienden ende maghen te d; nicken eenen goeden bronck
 Eick neemt in danch als nu ten tyen
 Twert hier gheſteſt duer der minnen ſonck
 An een ghenaeemt Jacob Jacob zoon ſonck
 Ghep;ent tot Aemſelredam aen die oude ſte in die herck
 ſtraet; d; p; my Jan Ewoutzoon; figuer ſnyder wonende
 inden vergulden Paſſer. **H**

◀ 13. Cornelis Anthonisz, *Allegorie op de zorgeloosheid met huisinterieur*, 1541 (Rijksmuseum Amsterdam)

was de toegankelijkheid vanaf het Damrak hier slechts beperkt tot het kelderdeel, dat juist boven de waterspiegel lag. De reguliere bezoeker betrad het pand via de straat en sprak met de eigenaar in het voorhuis, indien het koud was in de middelkamer. Dit gold met name de zakelijke bezoeker. Alleen bezoekers die in nauwere relatie tot de bewoner stonden, zullen dieper in het huis zijn toegelaten, naar de achterkamer van het achterhuis, als meest intieme ruimte waar bezoekers werden toegelaten. Hier had men uitzicht over het Damrak, deze kamer zal zijn gebruikt op momenten dat er niet werd gewerkt. Dat de bezoeker echter ook de daarboven gelegen slaapverdieping bezocht, lijkt niet waarschijnlijk. De slaapvertrekken lijken voorbehouden te zijn geweest aan de enge kring van de bewoners van het huis. Het feit dat er ook in het voorhuis en de keuken een bedbank stond, duidt erop dat eventueel inwonend personeel niet op de bovenverdieping van het achterhuis zal hebben geslapen (afb. 14).

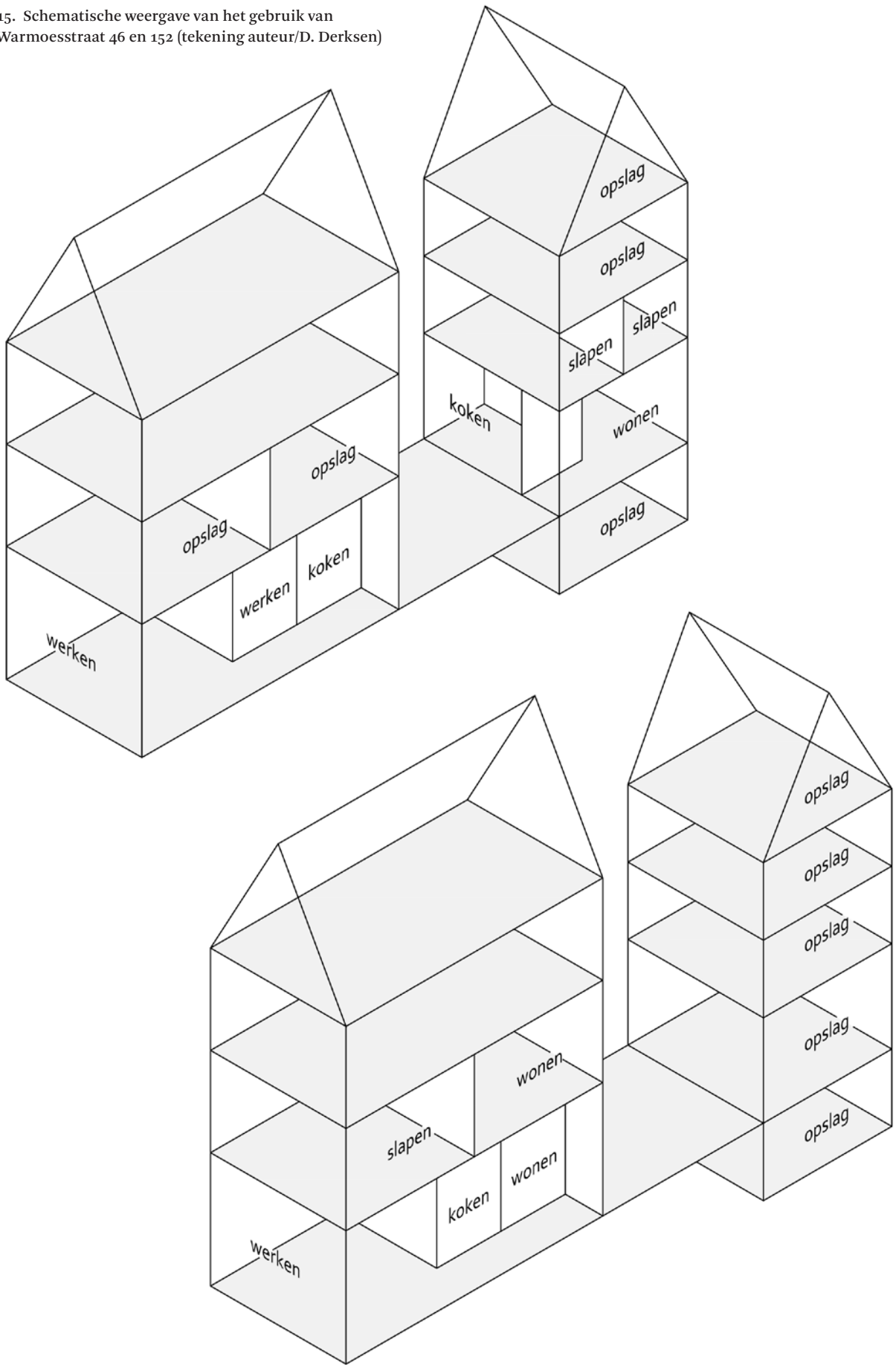
De opeenvolging van ruimtes in Warmoesstraat 46 wijst op een hiërarchische afscherming van privacy door de bewoners. Voor grote huizen, waar een diversiteit van functies in verschillende ruimtes mogelijk was, kunnen we een dergelijke hiërarchie in ieder geval veronderstellen, hoewel deze zeker niet één op één naar andere huizen te transponeren is. Interes-

sant is bijvoorbeeld de inboedel die in 1567 van Warmoesstraat 152 werd opgesteld. Hoewel de opbouw van het bouwvolume enigszins vergelijkbaar is met Warmoesstraat 46 (te weten voorhuis, binnenplaats, achterhuis), bedroeg de huurwaarde slechts de helft, namelijk negentig gulden,⁸⁶ en is het gebruik hier anders. In het voorhuis vinden we weer een comptoir, een tresoor, een aantal stoelen en schilderijen aan de muur, maar hier achter ligt nu geen middenkamer, maar een ‘middelkoocken’, waar weer een bed staat, maar die – gezien de grote hoeveelheid keukengerei – niet door de zakelijke bezoeker zal zijn betreden. Hier achter bevonden zich een achterkamer en het ‘cleijne achtercamerken’. De achterkamer boven was gezien de aanwezigheid van een uitschuiptafel, een aantal stoelen en schilderijen waarschijnlijk als woonkamer in gebruik, geslapen werd waarschijnlijk aan de voorkant, hoewel die ruimte niet wordt genoemd in de inventaris. Dat de eigenaar van dit huis andere prioriteiten – en wellicht ook mogelijkheden – had dan de eigenaar van Warmoesstraat 46, blijkt uit het feit dat hij ervoor had gekozen om het wonen tot zijn voorhuis aan de straat te beperken.⁸⁷ Het achterhuis aan het Damrak pulde uit met mout, tarwe en rogge. Zowel ‘beneden in de casse’ als op de twee laagste ‘achtersolders’, en de derde en vierde zolder lag handelswaar opgeslagen, waarmee dit deel van het huis een volstrekt andere functie had dan het achterhuis van Warmoesstraat 46 (afb. 15).⁸⁸

14. Achterzijde van de huizen Warmoesstraat 38-56 aan het Damrak (Monumenten en Archeologie Amsterdam)

15. Schematische weergave van het gebruik van Warmoesstraat 46 en 152 (tekening auteur/D. Derksen)

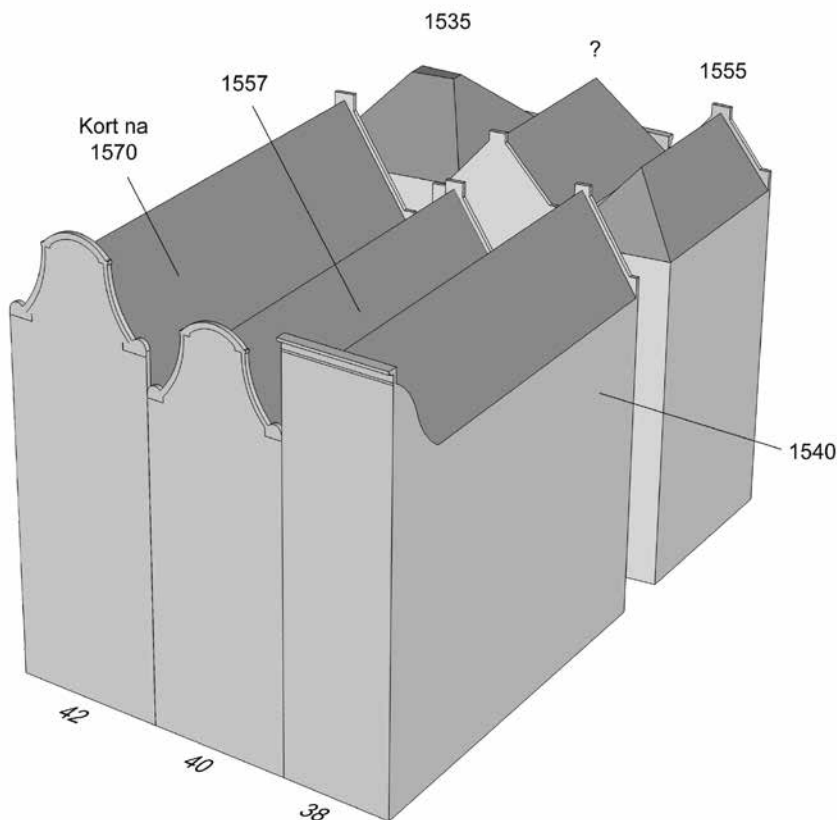
Ook Henrick Fransz, op Warmoesstraat 54, had in 1567 alleen zijn voorhuis in gebruik om te wonen. Achter in de kelder had hij 96 tonnen as, vier vaten koperrood, 42 elandshuiden en zes tonnen met barnsteen liggen. Zijn achterhuis met drie zolders werd aangeduid als 'spijker'. Het lag vol met rogge en tarwe.⁸⁹ De keuze om een deel van het huis te bestemmen voor opslag was overigens niet alleen de eigenaren van grote panden voorbehouden. Hubert Appelman, die in een relatief bescheiden huis op de zuidhoek van het blok van de Heilige Stede aan het Rokin woonde, had op zijn zolder maar liefst veertien last rogge opgeslagen.⁹⁰ Hoever een eigenaar kon gaan in het afscheiden van delen van zijn huis of het geven van functies aan bepaalde ruimtes laat ook Warmoesstraat 58, De Gulden Pars, zien. Dit huis werd in 1535 verhuurd aan Cornelis van Hogendorp met de 'parsse en haar toebehooren en met 15 bedsteden en 8 cantoorkens'.⁹¹

ANALYSE EN CONCLUSIE

Het herkennen van de sociale categorie of groep waarbij een huis kan worden ingedeeld, is van belang voor het kunnen begrijpen van de materiële verschijningsvorm, of dit nu om bouwhistorische fenomenen, verschillen in constructie, verbouwingen, indeling of afwerking gaat.⁹² Om enig inzicht te krijgen in wat typisch is en wat uitzonderlijk, moet duidelijk zijn door wie het huis werd gebruikt, hoe het werd gebruikt en hoe zich dat verhiel tot zijn omgeving. De verdeling in drie inkomensklassen is een hulpmiddel om een grove indeling te maken van huizen en hun gebruikers, hoewel hieraan enkele belangrijke nadelen kleven.

Het voornaamste hiervan is de plaats waar het huis staat. Zoals hierboven is aangegeven is de ene buurt duurder dan de andere, en bijgevolg zal een klein huis hier relatief aanzienlijk meer kosten dan wanneer het op een andere plaats had gestaan. Het beste voorbeeld hiervan is het genoemde pand Damrak 3, dat op het eerste gezicht weliswaar een klein huis van een winkelier was die er bescheiden woonde, maar dat in 1569 niettemin een huurprijs van 186 gulden had, waarmee het ver boven het gemiddelde van dit soort huizen lag.⁹³ Op basis van beroepsgroep en inkomen kan dus niet per definitie een conclusie worden getrokken met betrekking tot de verschijningsvorm van het huis van de bewoner, omdat de ligging van het huis zo'n doorslaggevend aspect vormt voor de prijs.

Boedelinventarissen gecombineerd met het beroep van de eigenaar of bewoner en de huurwaarde van het huis leveren duidelijk meer inzicht in de verschijningsvorm en status van het huis en maken het mogelijk om verschillen te herkennen tussen huizen die in ruimtelijk-typologisch opzicht min of meer gelijk lijken te zijn. Onderzoek naar ruimteaanduidingen – en in het ideale geval naar de ruimte zelf, als dat bij bouwhistorisch onderzoek mogelijk is – helpt vervolgens verder

16. 3-D-impressie van Warmoesstraat 38-42 met daarin aangegeven de datering van de verschillende bouwvolumes (tekening D. Derksen)

bij het begrip van de indeling van het huis. Boedelinventarissen bieden hierbij vooralsnog het beste houvast, hoewel dit soort bronnen voor de zestiende eeuw schaars is en telkens moet worden onderzocht in hoeverre alle ruimtes van het huis daadwerkelijk zijn beschreven. Bovendien moet er rekening mee worden gehouden dat er ten behoeve van het opstellen van de inventaris spullen zijn verplaatst.

Dit alles neemt niet weg dat gegevens die wel uit de boedels kunnen worden gehaald, aangeven hoezeer de traditionele typologische en ook materiaaltechnische benadering van het huis slechts een deel van het verhaal vertelt, als het gaat om een breed begrip van het woonhuis in het verleden. Bij dit onderzoek moeten we ons veel beter bewust zijn van de beperkingen en de noodzaak ook de functie en het gebruik van het huis in de analyse op te nemen. Het uiteindelijke gebruik van het huis was een zaak van de eigenaar en de bewoner. Huizen konden worden onderverdeeld in verhuurbare eenheden, men kon er zelf bescheiden wonen en een deel van het huis bestemmen voor opslag voor eigen gebruik van voedsel, turf of hout, of voor handelswaar van zichzelf of van anderen. Indien de financiën dit toelieten, kon men er een grote staat op nahouden en meer van het huis gebruiken om er te wonen, maar het was vanzelfsprekend ook mogelijk om hetzelfde huis als herberg of tapperij, drukkerij of bordeel te gebrui-

ken. Hierbij moeten we bovendien bedenken dat huizen regelmatig wijzigingen ondergingen, werden verbouwd, vernieuwd en uitgebreid, wat consequenties had voor het gebruik. Zo werd het voorhuis van Warmoesstraat 38 rond 1540 nieuw opgetrokken, terwijl het achterhuis van 1555 stamt. Het voorhuis van Warmoesstraat 40 werd rond 1557 gebouwd en het voor- en achterhuis van Warmoesstraat 42 stammen respectievelijk van kort na 1570 en circa 1535 (afb. 16).⁹⁴ Deze verbouwingen hadden zonder twijfel gevolgen voor het gebruik, en juist dit gebruik moet worden gezien als een van de belangrijkste drijfveren voor de bewoner om zijn omgeving vorm te geven en te veranderen.

Zoals we in het bovenstaande hebben gezien, leveren op plattegrond en bouwvolume gebaseerde typologie-

en geen inzicht op omtrent het gebruik en de manier waarop huizen werden bewoond. Bouwhistorische fenomenen zijn in Amsterdam in het verleden veelal opgevat als materiële verschijnselen, zonder dat deze in een nadere context van tijd, plaats en sociale betekenis zijn geordend. Een functionele benadering van het huis binnen zijn sociale context kan daarom als een urgent desideratum worden beschouwd. Of dit uiteindelijk tot een nieuw, meer gelaagd verklaringsmodel zal leiden dat gebaseerd is op interne ruimtelijke organisatie en functionaliteiten van het huis is nog de vraag,⁹⁵ maar vast staat wel dat de Amsterdamse bronnen, zeker ook voor de latere periode, samen met de huizen voor dit soort onderzoek een uitstekend uitgangspunt vormen.

NOTEN

- Dank gaat uit naar Ad van Drunen, Bas Dudok van Heel, Edwin Orsel, Dik de Roon, Paul Rosenberg, Ronald Stenvert en Haio Zimmermann voor commentaar op eerdere versies van dit artikel. Stadsarchief Amsterdam [hieronder afgekort als: SAA], Archief van de burgemeesters, 5023, inv.nr. 2, (Groot Memoriaal 2), fol. 95 en Joh.C. Breen, 'Topographische geschiedenis van den Dam te Amsterdam', *Jaarboek Amstelodamum* 7 (1909), 99-196, 130.
- Vgl. P. Maclot, *The Status of Stone. Urban Identity and the Typological Discourse of Private Houses in the Antwerp City during the Long Sixteenth Century*, ongepubliceerde dissertatie, Leuven 2014, 450, die hetzelfde voor Antwerpen concludeerde.
- Over deze bronnencategorie zie: T.F. Wijsenbeek-Olthuis, 'Boedelinventarissenonderzoek. Bronnen, methodologie en eerste resultaten', *Bulletin KNOB* 84 (1985), 130-135 en T. Wijsenbeek-Olthuis, *Achter de gevels van Delft. Bezit en bestaan van rijk en arm in een periode van achteruitgang*, Hilversum 1987.
- Voor een korte historiografie zie G. van Tussenbroek, 'Hausbau in Holland. Eine Einführung', in: Arbeitskreis für Hausforschung, *Hausbau in Holland. Baugeschichte und Stadtentwicklung (Jahrbuch für Hausforschung* 61), Marburg 2010, 9-23, 12-13 en 16-17. Voorbeelden van typologische studies zijn C.L. Temminck Groll, *Middeleeuwse stenen huizen te Utrecht en hun relatie met die van andere Noordwesteuropese steden*, 's-Gravenhage 1963; R. Meischke en H.J. Zantkuijl, *Het Nederlandse woonhuis van 1300-1800. Vijftig jaar Vereniging 'Hendrick de Keyser'*, Haarlem 1969; M.J. Dolfin, E.M. Kylstra en J. Penders, *Utrecht. De huizen binnen de Singels. Beschrijving (De Nederlandse Monumenten van Geschiedenis en Kunst. De provincie Utrecht. De gemeente Utrecht, deel IIIA)*, 's-Gravenhage 1989; R. Meischke e.a., *Huizen in Nederland: Amsterdam. Architectuur-historische verkenningen aan de hand van het bezit van de Vereniging Hendrick de Keyser*, Zwolle/Amsterdam 1995; E. Orsel, 'Een fraai gezicht, het Leidsche huis in de 17de eeuw. Een poging tot typologisering', *Bulletin KNOB* 106 (2007) 1, 11-25; W. Weve, *Huizen in Delft in de 16de en 17de eeuw*, Zwolle 2013.
- 'Baugefügeforschung'. Th. Spohn, 'Kulturraumforschung und was sonst? Bemerkungen zum Wandel der Erkenntnisziele im Arbeitskreis für Hausforschung', in: Arbeitskreis für Hausforschung, *Wandel im Wohnbau zwischen Gotik und Barock. Die sächsisch-böhmische Entwicklung im überregionalen Vergleich (Jahrbuch für Hausforschung* 53), Marburg 2011, 505-535, 505.
- Konrad Bedal gaat dieper in op de scheiding tussen de materiaal- en objectgerichte *Hausforschung* – die dikwijls gelijkgesteld wordt aan *Bauforschung* – en de meer op menselijke relaties en gedrag gerichte volkskunde, waarbij hij tevens inzichtelijk maakt hoe het gedetailleerde onderzoek van de materiële verschijningsvorm van het huis van belang is om conclusies te kunnen trekken omtrent het gebruik. K. Bedal, 'Befund und Funktion. Tendenzen, Möglichkeiten und Grenzen der Hausforschung und ihre Beziehungen zur Volkskunde', in: Institut für Europäische Ethnologie der Universität Wien (Hrsg.), *Volkskultur und Moderne. Europäische Ethnologie zur Jahrtausendwende. Festschrift für Konrad Köstlin zum 60. Geburtstag*, Wenen 2000, 355-378. Enkele Nederlandse onderzoeken doen een poging de materiële verschijningsvorm van woonhuizen, indeling, functies en sociale topografie in zich te verenigen. Zie voor een aanzet R. Meischke, 'Het laat-middeleeuwse burgerhuis in het Noorden en Oosten van Nederland', in: tent.cat. *Thuis in de late middeleeuwen. Het Nederlandse burgerinterieur 1400-1535*, Zwolle (Provinciaal Overijsels Museum) 1980, 10-19 en met name A. van Drunen, 's-Hertogenbosch van straat tot stroom, Zwolle/Zeist 2006, 52-65. Boedelinventarissen spelen wel nadrukkelijk een rol in Th.H. Lunsingh Scheurleer, C.W. Fock en A.J. van Dissel, *Het Rapenburg: geschiedenis van een Leidse gracht*, 6 delen, Leiden 1986-1992 en R. Meischke e.a., *Huizen in Nederland. Architectuurhistorische verkenningen aan de hand van het bezit van de Vereniging Hendrick de Keyser*, 4 delen, Zwolle/Amsterdam 1993-2000.
- Maclot 2014 (noot 2), 4-8.
- Maclot 2014 (noot 2), 4.
- A. Rapoport, *House Form and Culture*, Londen etc. 1969; R.W. Brunskill, *Illustrated Handbook of Vernacular Architecture*, Londen 1970; R.W. Brunskill, *Houses*, Londen 1982; H. Glassie, 'Vernacular Architecture and Society', *Material Culture* 16 (1984) 1, 4-24.
- I. Cieraad (red.), *At Home. An Anthropology of Domestic Space*, New York 1999.
- Een dergelijke typologie kan worden gedefinieerd als een concept dat een groep objecten karakteriseert op basis van overeenkomstige formele structuren. R. Moneo, 'On Typology', *Oppositions* (1978), 13, 23-45, 23 en verder, waar hij ingaat op de vraag wat exact een formele structuur is of kan zijn.
- Moneo 1978 (noot 11), 24. De term huis dient daarbij met de nodige voorzichtigheid te worden gebruikt. In 1561 wordt over Nieuwendijk 82 gezegd dat er aan de achterzijde nog een 'huysgen' stond in de Armsteeg, echter 'onder een dack'. S.A.C. Dudok van Heel, 'Twee tekeningen van het wederdopersoproer', *Jaarboek Amstelodamum* 71 (1979), 18-37, 35. De termen woning en huis worden in de Amsterdamse bronnen door elkaar gebruikt, hoewel met woning doorgaans een kamerwoning bedoeld lijkt te zijn. Vgl. SAA, Archief van Burgemeesters: stukken betreffende verscheidene onder-

- werpen, 5028, inv.nr. 549 (Annotatiën van de goederen [boedelinventarissen] van fugitieven en andere vervolgd, 1567-1568' [hierna afgekort als: SAA 5028, inv.nr. 549 (Annotatiën van de goederen)]), fol. 23-24v.
- 13 Zoals we hieronder nog zullen zien, komt daar – als we huistypes willen definiëren – ook nog het probleem van plaats en van voortdurende transformatie van gebouwen en gebouwonderdelen bij.
- 14 SAA 5028, inv.nr. 549 (Annotatiën van de goederen). Hierin bevinden zich meer dan veertig boedelinventarissen, echter met sterk wisselende inhoud en gedetailleerdheid.
- 15 Vanzelfsprekend speelt het ook een rol dat de eigenaar van een huis niet altijd even gemakkelijk te benoemen is. Vaak zijn er meerdere belanghebbenden of eigenaren die op een deel van het bezit aanspraak konden maken.
- 16 *Enquête ende informatie upt stuck van der reductie ende reformatie van den schiltaelen, voertijts getaxeert ende gestelt geweest over de landen van Holland ende Vrieslant gedaen in den jaere MCCCXCIII*, uitgegeven vanwege de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, Leiden 1876, 118.
- 17 *Informacie up den staet faculteyt ende gelegentheuyt van de steden ende dorpen van Holland ende Vrieslant om daerna te reguleren de nyeuwe schiltaele gedaen in den jaere mdxv*, uitgegeven van wege de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, Leiden 1866, 180-181; J. Ter Gouw, *Geschiedenis van Amsterdam. Derde deel*, Amsterdam 1881, 209.
- 18 Deze afwijking kan waarschijnlijk worden toegeschreven aan het feit dat een aantal – het betreft 212 panden – op de kaart afgebeelde gebouwen op het eerste gezicht huizen lijken te zijn, maar in werkelijkheid als pakhuys dienst hebben gedaan. Ook is er sprake geweest van woningen die waarschijnlijk wel zijn aangeslagen, maar die op de kaart niet zichtbaar zijn, zoals in stegen en op achtererven gelegen kamers. H.J. Zantkuijl, 'De kaart van Cornelis Antoniszoon als informatiebron voor de studie van het Amsterdamse woonhuis', *Maandblad Amstelodamum* 61 (1974), 6-11, 10.
- 19 Zantkuijl 1974 (noot 18), 11. Vgl. C. Lesger, *Huur en conjunctuur. De woningmarkt in Amsterdam, 1550-1850*, Amsterdam 1986, 42; J. Ter Gouw, *Geschiedenis van Amsterdam*, vierde deel, Amsterdam 1884, 455. Bij deze aantallen moet er rekening mee worden gehouden, dat de werkelijke aantallen nog hoger lagen, omdat sommige woningen of eigenaren zoals kloosters vrijstelling van belasting genoten, waardoor ze niet in belastingkohieren zijn opgenomen. Toch zal het wezenlijke aantal huizen in de stad vermoedelijk niet heel erg hebben afgeweken van de genoemde cijfers en is met name het kohier van 1562, met zijn 5.728 huizen, zeer compleet. Een telling van het aantal percelen in de binnenstad op de kadastrale kaart van 1832 leverde het aantal van 6.076 op, drie keer zoveel als aan het einde van de vijftiende eeuw. Tussen 1613 en 1625 werden circa 3.750 nieuwe gebouwen opgetrokken. Zie over de bouwwoede in de zestiende eeuw uitgebreid G. van Tussenbroek, 'Voor de grote uitleg. Stedelijke transformatie en huisbouw in Amsterdam, 1452-1578', *Stadsgeschiedenis* 10 (2015) 1, 1-23.
- 20 Dit betreft zowel gepubliceerde gegevens als documentaties in het archief van Monumenten en Archeologie van de gemeente Amsterdam.
- 21 Vgl. H.F.K. van Nierop, *Beeldenstorm en burgerlijk verzet in Amsterdam 1566-1567*, Nijmegen 1979, 71-73; F. Daelemans, *Leiden 1581. Een socio-demografisch onderzoek*. A.A.G. Bijdragen Landbouwhogeschool Wageningen, afdeling Agrarische geschiedenis, Wageningen 1975, 19, 137-215, 195.
- 22 W.C. Boeschoten en E. van Manen, 'Een welstandsverdeling van Haarlem in 1543. Kwantitatieve toetsing van een zestiende-eeuwse fiscale bron', *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* 98 (1983), 523-539, 524. De tiende penning was een belasting die in de zestiende eeuw incidenteel werd opgelegd en sloeg op de tien procent van de jaarlijkse huurwaarde van een pand die bij zo'n heffing moest worden betaald. J.W. Verhey, 'Warmoesstraat, Nieuwendijk en Damrak in het midden van de zestiende eeuw', in: M. Jonker, L. Noordegraaf en M. Wageenaar (red.), *Van stadskern tot stadsgewest. Stedebouwkundige geschiedenis van Amsterdam*, Amsterdam 1984, 63-87, 63; J.A.M.Y. Bos-Rops, 'De kohieren van de tiende penning in Holland, 1543-1564', in: G. Van Syngel (red.), *Broncommentaren nr. 4. Bronnen betreffende de registratie van onroerend goed in de Middeleeuwen en het Ancien Régime*, 's-Gravenhage 2001, 340-367.
- 23 Naar aanleiding van een onderzoek naar het Kohier van de Tiende Penning uit 1543 uit Haarlem concludeerden de onderzoekers dat dit soort bronnen wel enige correctie behoeven, voor zover het huren en eigendommen betreft. Uit het Haarlemse onderzoek kwam naar voren dat het verband tussen de aanslag en de werkelijke prijs van een huis niet in proportioneel verband tot elkaar staan. Getaxeerde huurwaarden van eigen woningen en werkelijke huurwaarden zijn bovendien niet gelijkwaardig. Huurwoningen worden voor ruim 0,5% van hun waarde aangeslagen, voor woningen in eigendom geldt slechts een percentage van 0,35%. En naarmate een woning duurder is, nam de hoogte van de aanslag in verhouding af. Hierdoor levert het kohier een vertekend beeld, dat tot een onderschatting van de welstands-ongelijkheid leidt. Boeschoten en Van Manen 1983 (noot 22), 531-534.
- 24 Verhey 1984 (noot 22), 72. Momenteel voert schrijver dezes onderzoek uit naar het kohier van 1562, om deze resultaten te verifiëren.
- 25 Van der Leeuw-Kistemaker kwam met vijf categorieën, die als 'natural clusters' uit het materiaal naar voren kwamen. R.E. van der Leeuw-Kistemaker, *Wonen en werken in de Warmoesstraat van de 14de tot het midden van de 16de eeuw*, Amsterdam 1974, 8. Ook Lesger 1986 hanteert vijf categorieën. Van Nierop 1979 (noot 21) hanteert drie klassen. Hij gaat uit van geconfisqueerd onroerend goed in plaats van huurwaardes.
- 26 Opvallend is dat op de vogelvluchtkaart van Cornelis Anthonisz uit 1544 bijna 65% van de huizen nog geen verdieping had, hoewel we hiermee niet de fout moeten maken al deze huizen aan de goedkoopste categorie te willen koppelen. Vgl. J. Smit, 'Van rookhuis tot *Architectura Moderna*', in: P. Spies e.a., *Het Grachtenboek II. Zes eeuwen Amsterdamse grachten in beeld gebracht. Gevels, interieurs en het leven in de middeleeuwse stadskern*, Den Haag/Amsterdam 1992, 52-67, 60.
- 27 Van Nierop 1979 (noot 21), 17.
- 28 62% in cat. I (t/m 20 pond); 29% in cat. II (21 t/m 60 pond); 7% in cat. III (61 t/m 120 pond); 2% in cat. IV (121 t/m 160 pond) en 1% in cat. V (meer dan 160 pond). Verhey 1984 (noot 22), 72-73.
- 29 Van der Leeuw-Kistemaker 1974 (noot 25), 14.
- 30 Zie voor de huurwaarden aan de Oudezijds Achterburgwal en de stegen in 1562: Nationaal Archief, Archief van de Staten van Holland voor 1572, inv.nr. 1206, kohier van de tiende penning te Amsterdam 1562, fol. 221-248.
- 31 J.E.A. Boomgaard, *Misdaad en straf in Amsterdam. Een onderzoek naar de strafrechtspleging van de Amsterdamse schepenbank 1490-1552*, Zwolle/Amsterdam 1992, 255, bijlage 3. De gehele lijst luidt: beeldsnijder, bierdrager, brouwersknecht, dienstmaagd, drager, houtdrager, korendrager, korenmeter, kramer, leidekker, modderman, prostituee, schippersgezel, schuivevoerder, sleper, smid, smidsknecht, snijdersgezel, soldaat, uitdrager, viskoper, vogelkoper, voller, vroedvrouw, waagdrager, wever, wolwever, zeilmaker.
- 32 Genoemd worden een afslager, appelpoper, bakker, barbier, beeldsnijder, bergenvaarder, bezemmaker, biertapper, binnenlandvaarder, bleker, bode, boekbinder, boekverkoper, bontwerker, boogmaker, bootsman, brandewijnbrander, chirurgijn, droogscheerder, fransijnmaker, glazenmaker, goudsmid, haringpakker, harnasmaker, hekelkamer, hoedenmaker, houtzager, kaardenmaker, kannengieter, kistenmaker, koppelaarster, korenmeter, kruidenier,

- kuiper, lepelmaker, lijndraaier, linnenwever, mandenmaker, messenmaker, metselaar, molenaar, olieslager, opperknecht, organist, portier, schilder, schipper, schoenmaker, schoolmeester, schoutsdienaar, slotenmaker, snijder, stoeldraaier, stopster, stuurman, tapijtwever, timmerman, touwslager, visser, vlaster, vleeshouwer, waard/waardin, wagenmaker, zeepzieder.
- 33 Hierin worden genoemd een boekdrukker, brouwer, drapenier, koopman, lakenbereider, scheepstimmerman, verver.
- 34 SAA, Archief van het Stadsfabriekambt en Stadswerken en -gebouwen (5040), inv.nr. 743 (Rooimeestersboek), fol. 8, 16, 16v. Soms vinden we de aanduiding 'twee woeningen onder een dack'. SAA 5028, inv.nr. 550 (kohier van de verhuring), fol. 24v en 56v. Een ander woord schijnt 'cas' te zijn geweest. Zie I.H. van Eeghen, 'De huisjes in het Victoriahotel', *Maandblad Amstelodamum* 53 (1966), 125-135, 132. Van Eeghen vermeldt deze term in verband met Prins Hendrikkade 47 en een huis aan de Oudezijds Kolk in 1575. Ook worden 'cameren' genoemd op 23 maart 1411, bij de Oudezijds Voorburgwal op de Oudezijds Arm. R. Bessem, *Oorkondenboek van het Karthuiszkerklooster St.-Andries-ter-Zaliger-Haven bij Amsterdam (1352) 1392-1579 (1583)*, Amsterdam 1997, 181, nr. 175. Cameren worden ook genoemd in 1422 op de Oudezijds Arm. J.C. van der Loos, 'Het klooster der "Canonissen Reguliers van Sinte Mariënelde ten Nyen Lichte", bijgenaamd dat der Oude Nonnen te Amsterdam', *Bijdragen tot de geschiedenis van het Bisdom Haarlem* 33 (1911), 118-187, 154. Verdere voorbeelden bij: Bessem 1997, 226-227, nr. 238 en 239 en SAA 5028, inv.nr. 549 (Annotatiën van de goederen), fol. 2v: 'achter beneden inde casse'; en [fol. 30]: 'inde kastse'.
- 35 Vgl. Maclot 2014 (zie noot 2), 72.
- 36 R. Meischke, *Amsterdam. Burgerweeshuis (De Nederlandse Monumenten van Geschiedenis en Kunst. Geïllustreerde beschrijving uitgegeven vanwege de Rijkscommissie voor de Monumentenzorg. De Provincie Noordholland. De Gemeente Amsterdam, deel I)*, 's-Gravenhage 1975, 310-311.
- 37 Meischke 1975 (noot 36), 311.
- 38 SAA 5028, inv.nr. 549 (Annotatiën van de goederen), fol. 22.
- 39 Nationaal Archief, Archief van de Staten van Holland voor 1572, inv.nr. 1206, kohier van de tiende penning te Amsterdam 1562, fol. 245-245v.
- 40 SAA, Achief van Burgemeesters: stukken betreffende verscheidene onderwerpen (5028), inv.nr. 550, 'Kohier van de verhuring van de huizen van fugitieven, geconfiscieert in Amsterdam, 1568-1569' [hierna afgekort als SAA 5028, inv.nr. 550 (kohier van de verhuring)], [1569], fol. 13-13v.
- 41 Maclot noemt het shopkeeper house.
- 42 SAA 5028, inv.nr. 550 (Kohier van de verhuring), fol. 18.
- 43 Het is onduidelijk of dit in een bedstede lag.
- 44 SAA 5028, inv.nr. 549 (Annotatiën van de goederen), fol. 11v-12.
- 45 SAA 5028, inv.nr. 550 (Kohier van de verhuring), fol. 18. Vgl. SAA 5040, inv.nr. 743 (Rooimeestersboek), fol. 53-53v. Van Coelen grensde ten noorden aan het Minderbroederklooster en breidde in 1544 zijn huis uit door gebruik te maken van een muur van het klooster. Hij mocht hierin geen vensters aanbrengen, moest een groot leggen en diende zijn muur weer af te breken als het klooster dit wilde. Van Coelen bezat nog meer huizen. H.A. Enno van Gelder, *Gegevens betreffende roerend en onroerend bezit in de Nederlanden in de 16e eeuw*. Tweede deel: industrie, vrije beroepen (Rijks Geschiedkundige Publicatiën, Grote serie 141), 's-Gravenhage 1973, 165, nr. 215.
- 46 Zie voor identificatie van dit pand S.A.C. Dudok van Heel, 'Het begin van het Damrak en de stadsplattegronden van Cornelis Anthonisz', *Maandblad Amstelodamum* 83 (1996), 75-89, 86.
- 47 SAA 5028, inv.nr. 549 (Annotatiën van de goederen), fol. 46-47v.
- 48 Er was ook nog een kelder in het pand. SAA 5028, inv.nr. 550 (kohier van de verhuring), [1569], fol. 13v-14.
- 49 SAA 5023, inv.nr. 2 (Groot Memoriaal), fol. 14-15.
- 50 SAA 5023, inv.nr. 2 (Groot Memoriaal), fol. 14-15.
- 51 SAA 5028, inv.nr. 549 (Annotatiën van de goederen), fol. 9-10. Vgl. SAA 5028, inv.nr. 550 (kohier van de verhuring), 36-36v.
- 52 J.G. Kam, *Waar was dat huis in de Warmoesstraat*, Amsterdam 1968, 366; SAA 5028, inv.nr. 550 (kohier van de verhuring), [1569], fol. 14.
- 53 SAA 5028, inv.nr. 549 (Annotatiën van de goederen), fol. 30-31v.
- 54 SAA 5028, inv.nr. 549 (Annotatiën van de goederen), fol. 6v-8v.
- 55 SAA 5028, inv.nr. 549 (Annotatiën van goederen), passim.
- 56 SAA 5028, inv.nr. 549 (Annotatiën van de goederen), fol. 3; 6v; 9; 10v; 12; 18; 19v; 39v; 40; 42v; II, fol. 2v; 13; 14; SAA 5040, inv.nr. 743 (Rooimeestersboek), fol. 1v; 7.
- 57 SAA 5028, inv.nr. 549 (Annotatiën van de goederen), fol. 1v; 4v; 27; 42. Een enkele keer wordt 'achterkamer' voor een zelfstandig bouwdeel genoemd, waarschijnlijk betreft het kamerwoningen. SAA 5040, inv.nr. 743 (Rooimeestersboek), fol. 39v.
- 58 SAA 5028, inv.nr. 549 (Annotatiën van de goederen), fol. 2; 15; 19; 29; II, fol. 14v; II, fol. 28.
- 59 SAA 5028, inv.nr. 549 (Annotatiën van de goederen), fol. 7v; 8v; 40.
- 60 SAA 5040, inv.nr. 743 (Rooimeestersboek), fol. 1v, 20, 120, 121, 138. De term kan ook op tussenlid duiden.
- 61 SAA 5028, inv.nr. 549 (Annotatiën van de goederen), fol. 27v; 41v.
- 62 SAA 5028, inv.nr. 549 (Annotatiën van de goederen), fol. 4; 26v; SAA 5040, inv.nr. 743 (Rooimeestersboek), fol. 7.
- 63 SAA 5028, inv.nr. 549 (Annotatiën van de goederen), fol. 6; 7v; 19; 31v; 40; II, fol. 31.
- 64 SAA 5028, inv.nr. 549 (Annotatiën van de goederen), fol. 5; 40.
- 65 SAA 5040, inv.nr. 743 (Rooimeestersboek), fol. 81, 150.
- 66 SAA 5028, inv.nr. 549 (Annotatiën van de goederen), fol. 16; 20; II, fol. 28.
- 67 SAA 5028, inv.nr. 549 (Annotatiën van de goederen), fol. 43.
- 68 SAA 5028, inv.nr. 549 (Annotatiën van de goederen), fol. 10; 18v; 31v; 47.
- 69 SAA 5028, inv.nr. 549 (Annotatiën van de goederen), fol. 5v; 8; 9v; 19; 20; 47.
- 70 SAA 5028, inv.nr. 549 (Annotatiën van de goederen), fol. 8v.
- 71 SAA 5028, inv.nr. 549 (Annotatiën van de goederen), fol. 27. Vgl. 'cleijn achtercamerken', idem, fol. 5.
- 72 SAA 5028, inv.nr. 549 (Annotatiën van de goederen), fol. 3; 7; 30; 44; II, fol. 14.
- 73 SAA 5028, inv.nr. 549 (Annotatiën van de goederen), fol. 1v; 11; 19; 28; 31v; 40; 43.
- 74 SAA 5028, inv.nr. 549 (Annotatiën van de goederen), fol. 9v; 11.
- 75 SAA 5028, inv.nr. 549 (Annotatiën van de goederen), fol. 18v; 30v; 40; II, fol. 2v; II, fol. 13v.
- 76 SAA 5040, inv.nr. 743 (Rooimeestersboek), fol. 127.
- 77 SAA 5040, inv.nr. 743 (Rooimeestersboek), fol. 7v.
- 78 SAA 5040, inv.nr. 743 (Rooimeestersboek), fol. 91v.
- 79 SAA 5028, inv.nr. 549 (Annotatiën van de goederen), fol. 8; SAA 5040, inv.nr. 743 (Rooimeestersboek), fol. 147v.
- 80 SAA 5028, inv.nr. 549 (Annotatiën van de goederen), fol. 20.
- 81 SAA 5028, inv.nr. 549 (Annotatiën van de goederen), fol. 46, II, fol. 13v; 28; SAA 5040, inv.nr. 743 (Rooimeestersboek), fol. 5v-6, 18, 87v, 119, 119v, 122v, 136, 144-144v, 147, 151-151v, 156.
- 82 SAA 5028, inv.nr. 549 (Annotatiën van de goederen), fol. 21.
- 83 SAA 5028, inv.nr. 549 (Annotatiën van de goederen), fol. 11.
- 84 SAA 5028, inv.nr. 549 (Annotatiën van de goederen), fol. 31v.
- 85 SAA 5028, inv.nr. 550 (Kohier van de verhuring), [1569] fol. 10v.
- 86 SAA 5028, inv.nr. 550 (Kohier van de verhuring), fol. 8.
- 87 Over verschil in gebruik van huizen; H. de Mare, 'Domesticity in Dispute. A Reconsideration of Sources', in: I. Cieraad (ed.), *At Home. An Anthropology of Domestic Space*, New York 1999, 13-30.
- 88 SAA 5028, inv.nr. 549 (Annotatiën van de goederen), fol. 2v-6.
- 89 SAA 5028, inv.nr. 549 (Annotatiën van de goederen), fol. 18-19v. De huurwaarde van dit huis was 154 gulden in 1568. SAA 5028, inv.nr. 550 (Kohier van de verhuring), fol. 13.

- 90 SAA 5028, inv.nr. 549 (Annotatiën van de goederen), fol. 44. De huurwaarde van dit huis was 48 gulden in 1569. SAA 5028, inv.nr. 550 (Kohier van de verhuring), [1569] fol. 15.
- 91 Kam 1968 (noot 52), 59.
- 92 Maclot 2014 (noot 2), 344. Zie in dit verband ook H. Deneweth, *Huizen en mensen. Wonen, verbouwen, investeren en lenen in drie Brugse wijken van de late middeleeuwen tot de negentiende eeuw*, Academisch proefschrift Vrije Universiteit Brussel, Brussel 2008.
- 93 SAA 5028, inv.nr. 550 (kohier van de verhuring), [1569], fol. 13v-14.
- 94 G. van Tussenbroek, *Historisch hout in Amsterdamse monumenten. Dendrochronologie, houthandel, toepassing*. Publicatiereeks Amsterdamse Monumenten 3, Amsterdam 2012, 218. Vgl. SAA 5040, inv.nr. 743 (Rooimeestersboek), fol. 89-89v.
- 95 Maclot 2014 (noot 2), 70.

PROF. DR. GABRI VAN TUSSENBROEK (g.van.tussenbroek@amsterdam.nl) is bouwhistoricus bij Monumenten en Archeologie van de gemeente Amsterdam en hoog-

leraar Stedelijke identiteit en monumenten, in het bijzonder van de stad Amsterdam, aan de Universiteit van Amsterdam.

FUNCTION AND LAYOUT OF THE AMSTERDAM DWELLING BASED ON A NUMBER OF SIXTEENTH-CENTURY ESTATE INVENTORIES

GABRI VAN TUSSENBROEK

Apart from a keen interest in materials, constructions and dating, Dutch housing research of the past fifty years has been dominated by a typological approach in which the typology of a house is equated with the floor plan, in combination with the external appearance of the building volume. In 2014 this approach was severely criticized in the doctoral thesis of Petra Maclot, who pointed out that it had led to untenable generalizations and ignores the functional use of the dwellings and their social ranking.

This article investigates how sixteenth-century Amsterdam houses were laid out and used by residents from various social classes and occupational groups. The aim is to shed light on what spatial solutions existed for giving form to housing requirements. The estate inventories of the possessions of Amsterdam residents who had fled the city for religious reasons, drawn up in 1567 and 1568 at the behest of the city administration, are an especially rich source of information, owing to the inclusion of a great many spatial indications. These inventories, when combined with details of the occupation and social status of the residents and with details of the material manifestation of the house, provide insight into the internal spatial structure and use of a number of houses. The study looked at the possibility of accommodating various functions in the houses and examined how multifunctional and monofunctional spaces were used by different social groups. In a number of cases, thanks to tax assessment registers and other sources, it was possible to discover which houses these inventories referred to and their rental value. This was an important aid in assessing whether the spatial manifestation of the house could indeed be

linked to a social category or occupational group, and in ascertaining to what extent the value of the house was representative of the occupational group in question.

A division into three income brackets helps to make a rough classification of houses and their users, although it does have a few important drawbacks. Chief of these is the place where the house stands; one neighbourhood is more expensive than another, with the result that a small house in such a neighbourhood is considerably more expensive than a comparable house in a less attractive location. Thus occupational group and income are not definitive indicators of the physical form of the resident's house. Estate inventories, combined with the occupation of the owner or resident and the rental value of the house, obviously provide greater insight into the appearance and status of the individual house and make it possible to recognize differences between houses that would appear to be roughly equivalent in spatial-typological terms. Research into spatial indications – and ideally into the space itself, if that is possible in the context of building history research – will in turn help our understanding of the layout of the house. The details that can be obtained from the estate inventories show the degree to which the traditional typological and material-based approach to the dwelling tells only part of the story with respect to a broad understanding of the dwelling in history. In the past in Amsterdam, building history details have usually been conceived as material phenomena, without further classification according to time, place and social significance. A functional approach to the dwelling in its social context is therefore urgently needed.